

מה לאריות וללוחות הברית?

מוטיב מרכזי המקיף את לוחות הברית, על גבי ארונות קודש בבתי הכנסיות או ברקמת הפרוכת שעל ההיכל: 2 אריות מלכותיים המחזיקים בלוחות או בכתר התורה. מה פשרן?

הפסיפס, ולא נשמעה מחאה מצד החכמים. היה זה בדורו של רבי אבון, שהוא מהדור הרביעי והחמישי של אמוראי ארץ ישראל. בחפירות הארכיאולוגיות שחשפו שכבות חבויות של שנות-דור ממעבה הקרקע, התגלו כבר כמה וכמה שרידי בתי כנסיות שהתעטרו בפסיפס רצפתי מרהיב. הפסיפס התנחל כחלק מהמורשת היוונית-רומית, והוסב לשמש לעיטור מקדשי מעט. והנה, בפסיפסים הראשונים המתוארכים לתקופת המשנה, תקופת התנאים, אין שום מוטיב של בעל-חי, כי אם צורות הנדסיות שונות וצורות צמחים. רק בפסיפסים של השנים הבאות, בתקופת האמוראים, יש ביניהם העשירים בצורות חיות ודומיהן. לא ניתן לדעת אם תופעת האריות על ארונות הקודש כבר רווחה אז, שכן הכתלים ובוודאי שארון הקודש לא שרדו מאז. אולם הרצפות שכן שרדו - מעידות על שימוש רווח בפסיפסים המתארים דמויות.

כזה הוא למשל הפסיפס המרשים שנמצא בחמת טבריה, שבמרכזו תבנית גלגל המזלות, עם תואר בעל-החיים שבאותו חודש. גם מרכז הגלגל שימש רקע למרכבה הדורה רתומה לסוסים, אך בעוד הפסיפס בכלליותו השתמר ברמה מצוינת, הרי שהסוסים 'נרמסו' על ידי קיר חוצץ שנבנה בגטות בשלב מאוחר יותר בחצותו את הפסיפס לשניים.

או הפסיפס שהתגלה בבית הכנסת העתיק שבציפורי, במעלה הדרך לשרידי העיר העתיקה. גם כאן מתוארת שעטת סוסים הרתומים למרכבה, כאשר שני הקדמיים מפנים ראשיהם אחורנית ושני האחוריים פונים קדימה, מה שמצטייר כדהירה פראית. גם בבית אלפא נמצאו חורבות בית כנסת עתיק מימי התלמוד, עם גומחת ארון הקודש הפונה לכיוון ירושלים, ובפסיפס גלגל המזלות עם דמויות טלה, שור, סרטן וכפיר.

העניין הוא, שאין לנו שביב מידע אם אכן בתי כנסיות אלו נעשו על פי רצון חכמים. מי ערב לנו, אם לא היו אלו מקום-קהילה לאחד מכיתות הצדוקים, הבייתוסים וכל כיוצא בהם, שלא שעו לדברי חכמינו?!

כך, לדוגמה, נחשפו בנערן שרידי בית כנסת עם רצפת פסיפס עשירה במיוחד בביצועים אומנותיים, ולמרבה הפלא - כל דמויות בעלי החיים שבגלגל המזלות ובשאר חלקי הפסיפס - מושחתים והרוסים. האריות, הטלה והשור שופשפו וטושטשו, ורק חלקי גוף כרגליים וזנב מנציחים את הדמות המקורית שנכחה בציור. שאר כל פרטי הפסיפס, לרבות הכיתובים העבריים ושמות המזלות, נותרו ללא שום פגע. שמא יש כאן עדות למאבק בין המתחדשים שלא שמעו בקול החכמים לבין

"...ככל הידוע לנו ממדרשי רבותינו, לא נכחו אריות במעמד מתן תורה. שני לוחות הברית ניתנו באש ענן וערפל בראש ההר, תוך אזהרה שלא יקרב אליה שום נברא, אם בהמה אם איש, מה ראו אפוא לעטר את בתי הכנסיות בדמותו של מלך החיות, הנושא בתפקיד נחשק כ'מחזיק תורה' של ממש?..."

מה ראו אפוא לעטר את בתי הכנסיות בדמותו של מלך החיות, הנושא בתפקיד נחשק כ'מחזיק תורה' של ממש?...

דמויות החיות בבתי הכנסיות - מהיכן וממתי החלה התופעה?

ובכן, אם נתחקה אחר עצם קיומם של ציורים או תבניות של סמלים שונים בבתי הכנסת, ניווכח כי בימי התנאים לא היה המושג קיים כלל ועיקר. בתלמוד הירושלמי, במסכת עבודה זרה (פ"ג ה"ג), נאמר, ש"ביומוי דרבי יוחנן שרון ציירין על כותלא, ולא מיחו בידיהו". כלומר, שבימיו של רבי יוחנן, ראש אמוראי ארץ ישראל, התירו לראשונה לצייר על הכתלים. המעניין הוא שבעותק של התלמוד הירושלמי שנמצא ספון בגנזים (ופורסם לראשונה בגיליון 'תרביץ' בשנת תרצ"ב), מופיעה כאן שורה נוספת: "ביומוי דרבי אבון שרון ציירין על פסיפס, ולא מחי בידן". הרי לנו שהייתה כאן התפתחות של שלב נוסף, שמלבד הנוהג החדש לצייר על הקירות החלו לצייר גם על פסיפס, כלומר להרכיב צורות מאבני החצץ שהרכיבו את

הלמת הקורנסים הטורדנית השלימה את הפוזיציה החגיגית, משל הייתה תיפוף קצבי הולם לרוח העליזה שאפפה את משעוליה של טארנא הגליצאית.

אי-אלו שובבים קופצניים נתלו על אדני החלונות, כמהים להתעדכן לפני חבריהם בפריטים האחרונים ההולכים ונשלמים בהיכל החדש, וסקרנים עבדקנים התגודדו במבואות המרווחים, מבקשים גם הם להזין עיניהם ביצירת ה'מזרח' המתקבע כפאר בתי-כנסיותיו של הגליל כולו.

שתי שורות כבודות נבקעו באחת בדבוקת-הקהל הנרגש, למראה דמותו ההדורה של הרב הישיש, הגאון רבי יעקב טננבוים, בעל שו"ת "נהרי אפרסמון". עתה נתלו העיניים במורה דרכם הנערץ, הסוקר בקורת רוח את בית הכנסת החדש שנבנה ביופי רב כיהא לבית ה'. עיניו משוטטות בהשתאות על הקימורים המעוטרים, ופיו אינו חדל מלהלל את יפי ההיכל.

ובאחת, נאלם דום. מבטו עצר על חלקו העליון של ארון הקודש המפואר, וקמטי מצחו הסגירו על אי שביעות רצונו.

"האריות?!", הצביע הרב בארשת תמיהה על 2 האריות המרשימים שניצבו במלכותיות אצילית משני צדי 'לוחות הברית' שעמדו בגאון מעל ארון הקודש, "האריות יחזיקו לנו את הלוחות? לא ולא. אתם, בני הקהילה, אתם תחזיקו את הלוחות! אתם תקיימו את כל הכתוב בהם"---

והאריות, כמו כופפו את קומתם בדומייה. בצייתנות ללא עוררין, הוסרו אחר כבוד. אין בהם צורך. יהודיה של טארנא יודעים להחזיק בעצמם את הלוחות...

על המשך ההתרחשות - עוד נשוב במהלך המאמר. כל עיקרם של הציורים והדמויות בבתי הכנסיות, עמדו בעין דיון הלכתי רחב היקף בדורות הקודמים. פוסקי ההלכה נכנסו לעבי הקורה בליבון צדדי העניין מכמה צדדים, כאשר פקפוקים מהותיים הועלו אודותיו (יעויין במשבצת נפרדת המתמצתת בקצרה את דברי הפוסקים). בשלב זה, ננסה להבין את עצם השתרבותו והשתרשותו של המוטיב המלכותי בבתי הכנסיות והמדרשות, בדמות שני אריות המחזיקים בלוחות הברית, או לחילופין בכתר התורה, אם בדמויות עץ וברונזה מעל ארון הקודש ואם ברקמת הפרוכת שעל גבי הארון. מי הם ומה טיבם?

ככל הידוע לנו ממדרשי רבותינו, לא נכחו אריות במעמד מתן תורה. שני לוחות הברית ניתנו באש ענן וערפל בראש ההר, תוך אזהרה שלא יקרב אליה שום נברא, אם בהמה אם איש.

האריות מוטיב מרכזי להדר. האריות 'מחזיקים' את לוחות הברית בבית כנסת העתיק של ולדובה

צילום הכת"י הנושן מלפני 300 שנה על המופת הפלאי בצרפת

וההוראה - אמתיים לחלוטין ומובאים בספר השו"ת שלו). אך עיתים חלפו, וכמה עזי נפש וקפו קומתם בעיר. אחר כ-25 שנה, הובאו מחדש 2 אריות הדורי-מראה, ואי-אלו מראשי הקהל שלא הייתה דעת חכמים נוחה מהם - הציבו מעל ארון הקודש הוותיק.

על כס המרא דאתרא כבר ישב באותם ימים הבן, הג"ר מנחם מענדיל טננבוים. הוא מילא את מקום אביו, שכיח בהמשך כרבה של העיירה פונטאק. בראותו את הנעשה, הזכיר את הוראתו הנחרצת של אביו, אך למרבה הכאב לא שעו הללו לדבריו. ככל שהתחנן, נפלו דבריו על אוזניים ערלות.

משראה את פני הדברים, קיבל הרב החלטה איתנה. כל עוד האריות מזדקפים על הארון - לא יניח את כף רגלו בבית המדרש. אם אין מציייתם לפסקו, אל לו לחון את המקום.

ותלמיד אחד, שחשקה נפשו להבין פשר היחס הכה-חריף להעמדת האריות, ניסח מכתב שאלה אל רבו מתוך הכנעה ובקשת 'תורה היא וללמוד אני צריך', וכה כתב:

"הרב אב"ד דקהילתנו נ"י אינו נכנס בבית הכנסת שלנו, יען שעל הארון הקודש ישנו צורות שני אריות. ובאמת ראיתי ב'שדה חמד' גם כן מביא הלכה למעשה שהסירו צורות הנ"ל, וצווח ככרוכיא על העושים ככה. ונפשי איוותה לדעת, מדוע נתפשט מנהג הרע הזה בהרבה קהילות קדושות ממש ואין פוצה פה ומצפצף, ובלתי ספק יש להם על מה שיסמוכו. נא את אשר אתו דבר, יודיעוהו בשער בת רבים". וכאן מגיע השאלה המציקה לנו במאמרו: "ויוולת האיסור, נכספתי לדעת מקור המנהג שבהרו דווקא בצורת אריה".

למעשה, בתשובתו של הרב עצמו לא הובעה התייחסות לטעם הבחירה באריות דווקא, אך פרסום הדין-ודברים מעל גבי הקובץ התורני "תלתלפיות" ששימש במה פופולארית בהונגריה התורתית של אותם ימים, הביא למשוב של רבנים שונים שהעלו השערות מעניינות בסיבת ההתמקדות באריה.

רבה של ראקאס, הג"ר יקותיאל יודא קויפמאנן (-כך במקור), משער בפשטות ש"למה בחרו באריות, על דרך המאמר 'וגיבור כארי לעשות רצון אביך שבשמים', ונתנו למעלה מהארון כדי שמימי בבואו לבית הכנסת יעוררוהו על זה".

ואילו הג"ר אשר אנשיל יונגרייז, שכיח באותם ימים ברבנות דיאנדיאש, מעמיק יותר ומצטט מקורות לפיהם האריה בטבעו הוא רחמן, שלא כמו הדוב שמעשי הטרף נובעים אצלו מטבע אכזרי. על הפסוק באיכה (ג, י) 'דב אורב הוא לי ארי במסתרים' מביא הוא פירוש מופלא מפי צדיקים, שגם כאשר בעיני בשר נראית הנהגת העולם במידת הדין חלילה, הרי שארי במסתרים, באמת הפנימית והנסתרת נובע הכול ממקור הרחמנות.

בהתאם לכך, מנמק הגרא"י את מנהג האריות, להראות שגם בעומק חשכת וקושי הגלות, מפי עליון לא תצא הרעות וכל מה דעביד רחמנא לטב עביד. בהתייצב האדם לתפילה, עליו לזכור שכל בקשותיו אינן אלא שיהא 'הראנו ה'

נוטרי המסורת הצרופה? ואכן, בבתי כנסיותיהם של הגאונים וכל דורות הראשונים בארצות ספרד, לא נמצאו כלל עדויות לציונים בבתי הכנסיות. דומה, שהתופעה השתרשה באזורי האשכנזים, ומשם התפשטה. כך בתשובות הגאון רבי שמואל ארקולטי, מרבני איטליה (מובא בספר "מנהגי הקהילות", ירושלים תשס"ה), מייחס זאת "דחוינו בוניציא (-ונציה) שצייירו בתי כנסיות האשכנזים ולא מיהו בידם חכמים". כך גם בהתייחסויות השונות בספרי השו"ת שדנו בדבר, מוזכר זה כנוהג אשכנזי, כמו בשו"ת "חסד לאברהם" (תאומים) הכותב ש"יש קהילות באשכנז שנהגו להקל בזה".

האריות - מוטיב מרכזי להדר מלכות

ועדיין, בבדיקת המקורות על התקופה הראשונה שמתועדת בה תופעת הציונים, איננו פוגשים באריות המחזיקים בלוחות הברית וכיוצא בזה. באותם ימים, האריה עדיין משתלב כחד מן חבריא, בין עמיתיו המצוירים ומכורים לנוי וליופי. לשם דוגמה, נציין את קונטרסו של הגאון רבי שמואל העליר זצ"ל, רבה של עיה"ק צפת, הנקראת "טהרת הקודש", בה האריך בעניין "חדשים מקרוב באו מערי אשכנז ואיראפ"ע (-אירופה), ורצו לפאר ולרומם את בית אלקינו מקדש מעט בית הכנסת של האר"י ז"ל, וצייירו בדלתות ארון הקודש צורות בולטות של אריה וצבי ושאר צורות". ייתכן שאלו כיוונו למאמרו של רבי יהודה בן תימא וצייירו את ארבעת החיות האריה, הנמר, הצבי והנשר.

ובכל זאת, נתייחד לו מקום של כבוד לאריה המרשים ומעורר-הכבוד. אזכור ראשון, ככל הידוע, הוא כבר ב"אור זרוע" במסכת עבודה זרה (סימן רג) המספר: "מעשה בקולוניא שצייירו צורת אריות בחלונות של בית הכנסת" (-על הפרטים ההלכתיים - ראה מסגרת). גם מרן ה"בית יוסף" נשאל אודות נדיב לב ש"חשב לתת על ההיכל על ארון הקודש אבן שמצויר בה צורת אריה". כך גם בתשובה ארוכה של הראשון לציון הגאון רבי דוד חזן זצ"ל, שנשלחה כמענה לקונטרסו הנ"ל של מהר"ש העליר (נדפסה בספרו שו"ת "שרי לב" חאר"ח מערכת הצ'). מספר הוא כדלהלן: "ועובדא ידענא, כי זה מספר שנים בעת שבנו בית כנסת פעה"ק ירושלים ת"ו, והגוי הבנאי עשה מעצמו בלתי כוונה מיוחדת וציייר במשקוף של פתח בית הכנסת דמות שני אריות בנוי לתלפיות, והיו בולטות ליופי ולהדר לבית אלקינו".

נוהג זה, ייתק את אחד מתושבי העיר טארנא לפני כמאה שנה. היה זה כהמשך לסיפור שפתחנו בו את מאמרו. כאשר כוננו את בית המדרש החדש בעיר, הורה הג"ר יעקב טננבוים להסיר את האריות, ופקודתו שמרה רוחם. האריות סולקו כלעומת שבאו (פרטי הסיפור, מפרי דמיון, כמובן. הבסיס

ובאו כלם בבריית יחד

מה לאריות בבית הכנסת

זכר לנס קדום? ארון הקודש בביהמ"ד של הרה"ק רבי מנחם נחום מראחמיסטריווקא זי"ע

'מחזיק תורה'. בימה וארון קודש בבית הכנסת.

בשורת 'מחנה חיים' להגאון הנודע רבי חיים סופר זצ"ל, מגדולי ממשיכי מורשתו הגדולה של מרנא ה'חתם סופר' וצאצאיו, מובא שנשאל מקהילה אחת שעשו מעץ שני אריות לשום אותם למעלה מארון הקודש בבית הכנסת, ויש מהם אשר אוסרים ויש מהם מתירין, והריצו אליו את צדדי הוויכוח בכדי שיכריע כדת תורה.

בתשובתו, כותב הוא שיסוד העניין שנוי במחלוקת ישנה בין הראשונים, ושחלילה לחשוך חס ושלום בדורות ראשונים שהיו כמלאכים כאילו עברו על לאו דעבודה זרה, והאומרים כן דוברים עתק על קדושים אשר בארץ.

אחר אריכות החלק ההלכתי, יורד גם הוא לחקור את שורש המושג ומעלה דבר-חידוש. וכך כותב הוא: "שורש הדבר מאי זה בא להעמיד שני אריות, הוא לדעת כי כדברי הרמב"ם (בספרו 'מורה נבוכים') והוספת רבנו בחיי פרשת תרומה על פסוק 'ועשית שנים כרבים זהב' וז"ל, על דרך הפשט הכרוכים במקדש ובמשכן מופת ועדות למציאות מלאכים. שכשם שנצטוונו באמונת מציאות השי"ת והוא העיקר הראשון מעיקרי התורה, וכעניין

חסדך, לזכות לראות גם במוחש ובגלוי את הטוב הצפון. ובהשוואה מעניינת, הוא מסמיך את 'מנהג בני תוגרמה' המובא ביעב"ץ, שהיו תולים ביצה של בת-יענה בבית הכנסת, כי טבעה של עוף זה שאינה דוגרת על ביצה אלא רק נועצת בהן את מבטה, וזה מספק בכדי להביקע את הביצים. אך אם עוף כלשהו חולף בטווח מבטה וחוצץ לרגע קט בינה לבין הביצים - כבר נקטע המבט התועלת והביצים נפגמות. פלא ייחודי זה, שימש למתפללים כתזכורת מוחשית לגודל הפסד העלול להיגרם ממחשבה חוצצת אחת בתפילה...

בין שורות מכתבי הרבנים נמצאו עוד כיוונים אפשריים, כמו זכר לאש שעל המזבח שהיה רבוץ כארי בעתות רצון, או לרמז על דברי הנביא 'אריה שאג'. נעבור עתה לביאורים שהוזכרו בספרי הפוסקים והיו למוקדי דיון בהלכה.

חידושו של 'מחנה חיים': זכר לכרובים שעל הארון בקודש הקודשים

ההיבט ההלכתי: אריות בבית הכנסת - מותר או אסור?

שם בקביעות אסור להשהות שם צורת אריות וכדומה, וכדברי רבנו אליקים שאוסר, והמורה להתיר בזה עתיד ליתן את הדין".

את המעשה המובא בקצרה בגוף המאמר אודות אריות במשקוף בית כנסת בירושלים, חתם פסק נחרץ, כפי שמביא הראשון הנ"ל (הובא ב'שדי חמד' מערכת בית הכנסת): "ועובדא ידענא כי זה מספר שנים בעת שבנו בית כנסת פעה"ק ירושלים ת"ו, והגוי הבנאי עשה מעצמו בלתי כוונה מיוחדת וצייר במשקוף של פתח בית הכנסת דמות שני אריות בנוי לתלפיות, והיו בולטות ליופי ולהדר לבית אלקינו, ובה שעתא כארי יתנשא רבנו הגדול הגאון הראשון לציון רבי משה סויני וציווח ככרוכיא להרוס את כל המשקוף, והכי אמר מר: לא יעשה כן במקומו על ארצנו ועל נחלת אבותינו, והגם אם המצא ימצא מי שמקלו יגיד לו בחוץ לארץ, לא זו הדרך בעיר עזר לננו, ירושלים דדהבא אשר עיני ה' אלקינו בה. וכן עשו מעשה והסירו הצורות מבית הכנסת".

במונקאטש מצינו הוראות ברורות לשלילה. בשורת 'נטיע שורק' (חיו"ד סימן מו) בתשובתו לחבר בית הדין דמונקאטש הסכים לדעתם לאסור להניח אריות על גבי היכל של ארון הקודש, והגה"ק בעל ה'דרכי תשובה' בשורת 'צבי תפארת' (סימן ל) התרעם מאוד על המציירים ורוקמים צורות אריות בחוטי כסף וזהב ומשי על מעילי הספר תורה, שיש בזה איסור שמץ עבודה זרה.

ומה נשיב לקהילות הקדושות שהאריות מעטרות בהן עד היום את ארון הקודש?

בשמו מרן הגאון רבי יוסף שלום אלישיב זצ"ל מובא (קובץ 'בית הלל', גיליון יב עמוד יז), שאמר משמו של המהרש"ם מבערז'אן שאכן יש להחמיר לכתחילה, "אמנם בדיעבד יש להקל באותן אריות שעשויים כמחזיקים את הכתר, דכל מה שהוא מכוון הוא שנראה כמשתחוה להם, זה הכל כשהצורה היא אל מול הקהל, אבל בצורה זאת שפני האריה הוא מול האריה השני ומחזיקים הכתר אין כאן מראה כאילו משתחוה להם, דלא הוזה כנגד המתפללים", כלשונו.

גם הגה"ק מצאנז זי"ע, אשר ערך מערכה כבירה בכל פרטי העניין ("דברי יציב" ח"ג, יו"ד סימן לח), כותב "מה שכתב הרדב"ז בזה שעשה צורת אריה ונתן כתר מלכות בראשו למעלה מההיכל, שהאריה הוא מלך ומושל על כל החיות ועל כן נמשל בו יתברך דכתיב 'אריה שאג מי לא יירא', והווי כאילו מכתיר וממליך את דוגמתו על כל העולם ונותן כוח וממשלה לק-ל אחו, וזהו סוד עבודה זרה, ונוסף לזה שנותנו למעלה מספר תורה הנתון בהיכל, יש לומר שבנידון דידן שעושים באמצע שני לוחות הברית וכותבים בהם 'אנני' ולא יהיה לך' וגו', אדרבה, מראה בזה שממליך את השי"ת על כל הכוחות ומלך על כל המלכים".

כמובא בגוף המאמר, הנוהג שהחל מתפתח יותר ויותר בצירי דמויות של בעלי חיים בבתי הכנסיות - גרר אחריו ביקורת רבה מפוסקי ההלכה, שראו בכך נוהג נפסד מכמה בחינות, ורבים אף חרצו ברורות לאוסרו מדינא.

ה'אור זרוע' מביא את המעשה בקולוניא שציירו צורת אריות בחלונות של בית הכנסת והורה רבנו אליקים להסירן, שהרי נאמר 'לא תעשה לך פסל וכל תמונה וכו'. בהתייחסו לדימוי של האריות לכרובים, וכותב ה'אור זרוע': "ישמא תאמר הואיל ומצאנו שהיו כרובים בבית המקדש אף בבית הכנסת נתיר לעשות כן, והלא מקרא מלא דיבר הכתוב לאסור לעשות כן, וכמו שדרשו חז"ל במכילתא". בעיה נוספת שמעלה ה'אור זרוע', היא שכשהמתפלל שוחה נגד הצורות, נראה חלילה שהוא משתחוה להם.

ושלישית, שיש בכך הפרעה לכוונת התפילה. על כך הוא אף מציין מימי שחרותו: "וזכרני שבימי חרפי ראיתי שהיו מציירים בבית הכנסת עופות ואילנות, ודנתי שאסור לעשות כן, שהרי שנינו באבות 'המפסיק ממשנתו ואומר מה נאה אילן זה הרי זה מתחייב בנפשו', הרי שמחמת שנותן לבו לאילן יפה אינו מכווין למשנתו ומפסיק, וכל שכן בתפילה שצריכה כוונה ביותר שאינו יכול לכוון שמסתכל בעופות ואילנות המצוירים בכותל בית הכנסת".

הוראתו זו של רבנו אליקים, נידונה גם דורות לאחר מכן בבתי מדרשם של גדולי ההוראה. המרדכי (ע"ז סימן תת"מ) מביא שרבנו אפרים דחה את ראיותיו של רבנו אליקים והכריע להתיר הצבת אריות.

אודות ההלכה הפסוקה מפי ה'בית יוסף', התחולל משא ומתן נרחב. בחיבורו הגדול 'בית יוסף' (יו"ד סימן קמא) דחה אף הוא את ראיותיו של רבנו אליקים ומסיק שאין לאסור כי אם צורת אדם בולטת, ואילו בספר תשובותיו 'אבקת רופל' (סימן סג) כותב שראוי לכל מי שנגע ה' בלבו למחות בתוקף על זה וכמו שכתב רבנו אליקים ועשה מעשה להסיר צורות אריות שבחלונות בית הכנסת.

הרבה דנו הפוסקים בסתירת הפוסקים, ויש שנחתו לברר מה מבין חיבוריו כתב באחרונה. אך רוב המפרשים נקטו שהוא מתייחס להיבטים אחרים ושונים בפרטי הדין.

שורה ארוכה של גאוני יהדות המזרח התייצבה לאיסור גורף. המב"ט (ח"א סימן ל) כותב ש"על התורם האבן (-שמצוירת בה צורת אריה) לסלק עצמו מזה ויקבל שכר על הפרישה, ולא יעשה מצוה הבאה בעבירה, ואם מאן ימאן יש לגעור בו ולכופו על כך". כך גם הרדב"ז (ח"ד סימן קז) והמהרי"ט (ח"ב סימן לה) נוקטים לאיסור. נחרצת היא הוראתו של החיד"א ב"שירי ברכה" (סימן קמא אות ג) בשם הגאון רבי דוד קרילאנדי "שהדבר פשוט שבבית הכנסת או בבית המדרש שמתפללים

שכתוב אנכי ה' אלקיך, כן נצטוונו שנאמין מציאות המלאכים והוא העיקר השני, לפי שהמלאכים הם המשפיעים כוח השכל ומשימים הדיבור כפי הנביאים במצנת השי"ת, שאלמלא כן אין נבואה, ואם אין נבואה אין תורה. ומפני זה ציווה הכתוב מעשה הכרובים, להורות על מציאות המלאכים. ומה שהיו שניים ולא אחד, כדי שלא תחשוב שהוא צורת הק-ל הנעבד. ואם תאמר יש לך להסתפק בשתי רשויות, אין זאת, שהרי פורשים כנפיים למעלה ומקבלים שפע כוח הבא להם מלמעלה, זה דעת הרמב"ם בעניין הכרובים עם קצת לשונו, עכ"ל (-של רבנו בחיי). ואחר ציטוט זה מטיל הוא את ההנחה המחודשת: "מזה בא המנהג להיות אריות על ארון הקודש, דוגמה לזכר למקדש, ודו"ק". לפנינו אפוא טעם מרומם ושגיב על האריות. אין כאן כי אם זכר למעשה כרובים שעל הארון בבית המקדש. ואם כן, לא בכדי באו האריות ולוחות הברית צמודות וכרוכות. הרי יש כאן זכר לארון והכרובים שעליו!

מחלוקת הלכתית. ארון הקודש מרג'ו אמיליה - היום בקרית שמואל - חיפה

זכר לכרובים? אריות בארון הקודש של בית הכנסת העתיק "אלט נוי" בפראג

והרי דבריו כמתכונתם:

"באופן אחר ומרווח טפי, האיר השי"ת את עיניי להבין ולהשכיל כיצד התחיל ונשתרש דבר זה בישראל, דאפשר שהוא משום נס שאירע באחת מקהילותיהם, כאשר מצאתי בקובץ מעשיות כתב-יד ישן נושן שנכתב בתימן לפני כשלוש מאות שנה, תחת הכותרת 'מעשה שהיה באשכנז', וזה לשונו:

"מעשה שהיה באשכנז שנת א'תתקל"ט (לשטרות, שהיא שנת השפ"ח ליצירה). פעם אחת גזרה מלכות אלפֶרְנַג (-היא צרפת) על ישראל שמד. והיו בה יותר על ששים אלף. והיו בה אומה אחת והיא משארית היוונים, והם היו שונאים את ישראל, שכתבו בגזירתם שישראל על קרן השור אין להם חלק באלקי ישראל. אמרו להם מלכות אלפֶרְנַג ליוונים, שיעבדו עבודתם ויכנסו בדתם ויהיו אומה אחת. אמרו היוונים, עד שאתם גוזרים עלינו, תגזרו גזירה על היהודים בתחילה שימירו דתם ויכנסו בדתכם, ואנחנו ניכנס לדתכם באחרונה.

"מיד קראו לזקני ישראל ולחכמים שבישראל ואמרו להם, אנחנו מבקשים מכם שתיכנסו לדתנו. ואם לאו, אנחנו הורגים אתכם אנשים ונשים וטף, ולא נשאיר מכם שריד ופליט. מיד שאלו המְתַנְה שלושה ימים, אם ימירו חס ושלוש, או ייהרגו. הלכו ישראל וגזרו תענית שלושה ימים, הם ונשיהם ובניהם וטפם ובהמתם, ולא האכילום מאומה. והיה להם בית כנסת גדולה מימות בית ראשון, והלכו והתפללו בה, והיו מתענים וצועקים ומתחננים, עד שעלתה צעקתם למרום.

"יום שלישי לתענית התפללו תפילת המנחה, והערלים כבר נתקבצו אצלם יותר על מאתיים אלף, ובאו עליהם מכל אומה ולשון. אחר תפילת המנחה אמרו ישראל אלו לאלו, כיצד נעשה אם חס ושלוש לא יהיה לנו רווחה. קומו ונחפור בבית הכנסת ונגנוז ספרי תורה וניהרג כולנו, ולא יקחום הערלים. מיד קמו ונחפור בתוך בית הכנסת, ועמדו בפתח ההיכל וביקשו לקחת ספרי תורה, וחזרו שלוש פעמים להיכל ולא יכלו. אותה שעה יצא להם קול מתוך ההיכל ואמר להם: 'ישראל ישראל, בני אברהם יצחק ויעקב, אל תיראו, ה' ילחם לכם ואתם תחרישו'.

"באותה שעה ירדו עליהם הערלים ואמרו להם, מה אתם משיבים למלך. אמרו, הרי אנו כולנו מתקבצים מצפים אם לתשועה או ליהרג. באותה שעה יצאו על אלפֶרְנַג מן ההיכל שני אריות של אש, והיו האריות מוציאים ניצוצות של אש על הערלים, והיו הורגים בהם במלכות אלפֶרְנַג יותר משבעים אלף. והיה המלך צווח ואומר: 'בטלה הגזירה מכאן. מוז השעה, אין אני גוזר עליכם שום גזירה, ואפילו מס שאתם נותנים בכל שנה ושנה אין אני לוקח מכם מס שבע שנים. וזו איגרת וחותם שלי ושל חכמי הערלים, תהיה בידכם לאות ולעֵד'. באותה שעה חזרו האריות למקומם לתוך ההיכל למקום שיצאו. והייתה תשועה גדולה לישראל. לקיים מה שכתוב בתורת משה 'ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם לא מאסתים ולא געלתים וגו'. הרחמן יצילנו מכל אויב וצר ויגאלנו בקרוב, אמן כן יהי רצון".

"עד כאן המעשה שהקרה ה' לפניי", מסיים הגר"י שליט"א את הציטוט כלשונו, ופונה להצעתו המעניינת: "הנה כי כן, הדעת נותנת שנהגו אצלם כך לזכר הנס הגדול והנורא הזה, שיצאו מן ההיכל שני אריות להפחידם ולהבהילם מאוד, ומה גם שהיו של אש, ועל ידי זה בטלה הגזירה..."

ולא זו בלבד. הרב רצאבי מוסיף רובד נוסף שלא מצאנו לו שום התייחסות עד הנה: "וסימניך לאות ולמופת, שרגילים הם בדרך כלל לצייר את האריות הללו שבבית הכנסת באופן שמשתרבות מפייהם לשונות של אש, בגוון אדום. ומובן גם כן למה דווקא שניים, ולא אחד או שלושה. ונשתרש הדבר, אף שנשתכחה אצלם הסיבה הראשונה לכך..."

הבאנו את הדברים כמות שהם, ובין כך ובין כך, בתוקפה עומדת קריאתו המהדהדת של הרב דטארנא: "אתם תחזיקו את הלוחות! אתם תקיימו את כל הכתוב בהם" ■

מזן בעל 'שבת הלוי':

חידושו של ה'מחנה חיים' עמד בבסיסו של הוראת פוסק הדור האחרון מרן הגר"ש הלוי וואזנר זי"ע בתשובתו בנידון זה, אך יחד עם זאת הוא תמה על עצם החידוש.

בתשובתו הנדפסת ב"שבת הלוי" (ח"ד סימן צה), כותב הגר"ש ש"מן הדין היה להסיר גם כן, אמנם היות שבתשובת 'מחנה חיים' מלמד זכות על כל עשיית האריות בבית הכנסת, על כן עכ"פ אין צריך לעשות מחלוקת עבור זה". וכאן מתייחס הגר"ש להסברו של הגר"ח סופר וטוען "בדברי הרב 'מחנה חיים' יש דברים הצריכים עיון, בפרט מה שכתב בהמנהג לעשות אריות נובע מעשיית ב' כרובים במקדש, ומה דמות ודמיון זה לזה. וגם לדמיון צריך עיון, וכי מותר לעשות חס ושלוש כרובים בבית הכנסת. אלא הדברים רחוקים וצריך עיון לסמוך עליהם, על כל פנים לכתחילה בוודאי לא".

והנה הגאון המפורסם רבי יצחק רצאבי שליט"א, מגדולי רבני ומנהיגי עדת תימן המפוארת, מאריך בעניין במאמר מיוחד (קובץ "דברי חפץ", גיליון ט, תשרי תשע"ח), ולדבריו יש מקום לבאר בפשטות את ה'מחנה חיים':

"הרואה ב'מחנה חיים' שם, יראה שלא היה לו פנאי לבאר דבריו, על כן קיצר. ונראה לענ"ד שכוונתו בדמיון זה, מפני שארבעה פנים שבמרכבה העליונה הם שור, אדם, אריה ונשר, אי נמי כרוב (דהיינו תינוק), אדם (גדול), אריה ונשר, כדאיתא בחגיגה (דף יג:). ולעשות צורת כרוב ממש אי אפשר, דבהיה איתא במכילתא (יתרו פרשה י') 'שלא תאמר הואיל ונתנה תורה רשות לעשות כרובים בבית המקדש, הריני עושה בבתי כנסיות ובבתי מדרשות, תלמוד לומר לא תעשו לכם'. וצורת אדם נמי לא שייך, משום פסל. וצורת שור מזכיר חס ושלוש עוון העגל. נשארו אריה ונשר, ובחרו באריה שמוזכר לשבח בכמה וכמה מעלות.

"אף כי עדיין יש להבין מדוע נהגו לעשות צורת שני אריות דווקא ולא אחד. והרי ה'מחנה חיים' עצמו הביא מהירושלמי (שקלים פ"ח ה"ב) "כתוב אחד אומר 'מעשה רקם', וכתוב אחד אומר 'מעשה חשב', רבי יהודה ורבי נחמיה, חד אמר מעשה רוקם ארי מכאן וארי מכאן', והיינו אחד מצד פנים ואחד מצד חוץ, אך לא זה לצד זה כמו שעושים בבתי כנסיות. אמנם הדבר מתיישב מאליו לפי דברי הרמב"ם שהביא הוא עצמו בטעם שציווה הכתוב לעשות שני כרובים ולא אחד, כדי שלא נחשוב שהוא צורת הק-ל הנעבד, כמו כן יש לומר בנידון דידו". עד כאן ביאורו של הגר"י שליט"א בדעת ה'מחנה חיים'.

הגר"י רצאבי שליט"א: האריות עם הלשונות המשורבנים - זכר לנס קדום שנשתכח

ובעסקו בזאת, מפציע הגר"י רצאבי שליט"א בהצעה מפתיעה ומחודשת, נימוק מופלא שטרם נשמע עד הנה, היוצק נופך שונה בעליל לכל שורש היווצרותו של מנהג האריות ולקורות השתלשלותו בארצות אשכנז דווקא, בניגוד לקהילות הספרדים והתימנים שלא הכירו כלל במנהג זה.

ובאו
כלם
בבִּרְיִית
יחד

מה
לאריות
בבית
הכנסת